

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.08>

Анна Олександрівна Наумова,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-4273-8068>,

e-mail: syhovilina@i.ua;

Максим Сергійович Куча,

Харківський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС України,

відділ вибухотехнічних та пожежотехнічних досліджень;

 <https://orcid.org/0000-0002-9308-9301>

ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАКТИКИ

Розглянуто проблемні питання призначення та проведення експертизи, обґрунтовано необхідність унормування процесуальної процедури призначення повторної та додаткової експертиз. Проаналізовано практику призначення та проведення вибухотехнічних експертиз, надано рекомендації щодо підготовки експертних об'єктів.

Ключові слова: експертиза, потерпілий, підозрюваний, додаткова експертиза, повторна експертиза, вибухотехнічна експертиза.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Судово-правова реформа в Україні проводиться без виваженої концепції та чіткої доктринальної моделі процесуальної форми здійснення правосуддя. До того ж, поспішні та часто безсистемні реформаторські дії знизили якість кримінального процесуального закону, заповнили його суперечливими концептами і юридичними фікціями [1, с. 10] Так, у результаті ухвалення Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»¹ шкідливі за своїм змістом зміни були внесені до норм про порядок призначення та проведення експертизи в межах відповідного кримінального провадження

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : закон України від 15.04.2017 № 2147-VIII.

(зміни до статей 242–244 Кримінального процесуального кодексу України). Означені «законодавчі новели створюють реальні умови для втрати предметів, знарядь, слідів злочину, а також унеможливають здійснення повного, своєчасного та об'єктивного досудового розслідування значної кількості злочинів»¹.

Стан дослідження проблеми

У кримінально-процесуальній науці й експертології досить ґрунтовно вивчалися окремі аспекти проблематики призначення та проведення експертиз. Деякі науковці присвячують свої наукові праці проблемам, що виникають в адвокатів (які виступають в статусі захисників, представників потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів) під час реалізації їх повноважень при призначенні та проведенні судових експертиз та пропонують їм звертатися до фахівців, які дадуть висновок [2, с. 45]. Інші досліджують порядок і форму залучення судового експерта у кримінальному провадженні, проблеми, пов'язані з реалізацією права на отримання висновку судової експертизи як стороною захисту, так і стороною обвинувачення [3, с. 84]. Окремі науковці розглядають проблемні аспекти регулювання Кримінальним процесуальним кодексом України питання про залучення експерта стороною захисту [4, с. 28]. Цілоком слушною є думка науковців щодо необхідності вдосконалення нормативного регулювання чинним КПК України деяких питань призначення та проведення судової експертизи, зокрема щодо залучення експерта стороною захисту, визначення компетенції та компетентності експерта стороною захисту, відбирання зразків для експертного дослідження [5].

Названі дослідження вичерпують проблематику призначення та проведення експертизи, вони утворюють фундаментальну базу для їх подальшого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз чинного кримінального процесуального законодавства з питань призначення і проведення експертизи та надання пропозицій щодо його вдосконалення.

Для досягнення мети були поставлені та виконані такі *завдання*:

– проаналізувати чинне процесуальне законодавство з питань призначення та проведення експертизи та визначити проблемні питання процесуального забезпечення прав потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення і проведення експертизи;

¹ Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення деяких положень» : від 19.03.2018 / Голов. наук.-експерт. управління Апарату Верховної Ради України // Верховна Рада України : офіц. сайт. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63658&pf35401=450128> (дата звернення: 14.08.2019).

- розкрити необхідність законодавчої регламентації додаткової та повторної експертиз;
- окреслити проблеми призначення та проведення вибухотехнічної експертизи.

Наукова новизна дослідження

У роботі на підставі аналізу чинного законодавства, слідчої та експертної практики призначення і проведення експертиз сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства, надано рекомендації слідчим, суддям щодо призначення технічної експертизи вибуху.

Виклад основного матеріалу

Принцип рівності учасників судового процесу перед законом і судом (ст. 129 Конституції України) – важливий принцип кримінального судочинства та правосуддя, який забезпечує реалізацію рівних прав кожної зі сторін на збирання і подання до суду доказів.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав (ст. 22 КПК України¹). Однак 15 квітня 2017 р. набув чинності Закон України, яким була скасована процесуальна процедура призначення експертизи сторонами кримінального провадження. Відповідно до вимог ст. 243 КПК України залучати експерта можуть лише суд і слідчий суддя. Зазначена процесуальна процедура призвела до тяганини, втрати об'єктів експертного дослідження, низької якості ухвал слідчого судді, що унеможливило проведення експертизи в установленний термін. Слідчі судді допускають суттєві помилки під час призначення експертиз, зокрема вибухотехнічної експертизи. В ухвалях слідчих суддів мають місце:

- неправильне визначення виду експертизи (замість вибухотехнічної експертизи призначають балістичну, а частіше – товарознавчу);
- невідповідність кількості об'єктів, зазначених у постанові, їх кількості в упаковці;
- невідповідність запитання експерту завданню експертного дослідження та наданим на експертизу об'єктам;
- невизначення порядку зберігання і транспортування таких об'єктів, як вибухові пристрої (боєприпаси) або їх складові частини;
- неправильна постановка запитання щодо придатності використання предмета за призначенням (вибуху).

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : ред. від 11.01.2019.

Слідчі судді не надають до ухвали довідку про категорію небезпечності вилученого об'єкта, яка є обов'язковою при направленні об'єктів для експертного дослідження¹.

Вважаємо, що процесуальна новела позбавила сторони кримінального провадження можливості самостійно залучати експерта, чим суттєво обмежила їх права на самостійне збирання доказів і створила реальні умови для втрати документів, мікрооб'єктів, знарядь, слідів злочину, іншої доказової інформації. *У зв'язку з цим необхідно унормувати у ст. 243 КПК України право сторони обвинувачення та сторони захисту самостійно призначати експертизу.*

Слід зауважити, що після реорганізації Експертної служби МВС України, а саме після виведення зі штатів працівників вибухових технічних відділів та створення Департаменту вибухотехнічної служби Національної поліції України, на практиці виникли проблеми, пов'язані із призначенням та проведенням вибухотехнічної експертизи (технічної експертизи вибуху), участю спеціалістів в огляді місця події, постановкою запитань експерту. Так, деякі слідчі не залучали спеціалістів з вибухової техніки до огляду місця події, порушували вимоги щодо вилучення вибухонебезпечних предметів та пакування вибухових матеріалів, що призвело до втрати доказової інформації; Слідчі судді ставили експерту неправильні запитання, що унеможливувало проведення експертного дослідження. У зв'язку з цим пропонуємо криміналістичні рекомендації слідчому судді щодо призначення технічної експертизи вибуху.

У ситуації, коли слідчий суддя призначає технічну експертизу вибуху стосовно факту й обставин вибуху, вибухового пристрою, його реальних і можливих наслідків, він має поставити експерту такі запитання:

- 1) Чи відбувся на місці події вибух вибухового пристрою?
- 2) Чи є пошкодження на предметах оточення місця події слідами вибуху вибухового пристрою?
- 3) Який вибуховий пристрій (вид, конструкція, призначення, принцип приведення в дію) був використаний для здійснення вибуху, виходячи зі слідів на місці події та вилучених під час його огляду предметів?
- 4) Чи є предмети, вилучені з місця події, осколками вибухового пристрою, і якщо так, то якого саме?
- 5) Яка кількість вибухової речовини була підірвана, виходячи з розмірів воронки на місці події? [6, с. 161].

¹ Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України : наказ МВС України від 09.07.2014 № 653.

У ситуації, коли слідчий суддя призначає вибухотехнічну експертизу стосовно вибухового пристрою, перед експертом він може поставити такі запитання:

1) Якщо вибуховий пристрій, вилучений з місця події, виготовлено промисловим способом, де (в яких галузях господарства, військової справи тощо) та з якою метою він застосовується?

2) Вибуховий пристрій якого виду застосовано (граната, міна, саморобний вибуховий пристрій тощо)?

3) Чи є предмети, вилучені на місці вибуху, деталями вибухової системи, і якщо так, то якої саме?

4) Чи однакові за конструкцією, матеріалами та принципом введення в дію вибухові пристрої, виявлені у двох конкретних місцях?

5) Який спосіб виготовлення вибухового пристрою, принцип його дії?

6) Яку вибухову речовину та в якій кількості було використано для вибуху?

7) Який спосіб підризу (електричний, механічний або вогневий) використаний для вибуху, чи застосовувався у вибуховому пристрої сповільнювач (годинниковий механізм, ампула з хімічною речовиною тощо)?

8) Чи є креслення (малюнки), вилучені у певної особи, зображеннями вибухового пристрою або окремих його частин?

9) Чи можливий мимовільний вибух досліджуваного вибухового пристрою під впливом зовнішніх факторів (механічних, термічних, хімічних тощо)? [6, с. 161–162].

У ситуації, коли предметом дослідження є вибухові речовини та продукти вибуху, експерту доцільно поставити такі запитання:

1) Чи є на предметах, вилучених з місця вибуху, сліди (продукти) вибухової речовини, і якщо так, то якої саме?

2) Де досліджувана речовина виробляється і в якій галузі промисловості використовується?

3) Чи могла досліджувана речовина бути виготовлена кустарним способом?

4) Чи мають спільну родову (групову) належність вибухова речовина, виявлена на місці події, та вибухова речовина, вилучена в підозрюваного?

5) Які вибухові речовини та в якій кількості наявні в досліджуваному вибуховому пристрої? [6, с. 162].

На стадії проведення експериментального випробування об'єктів експертизи виникають проблеми, пов'язані з тим, що експерти вибухової техніки позбавлені права самостійно проводити спеціальні вибухотехнічні роботи. Питання про придатність використання предмета за призначенням (для вибуху) вирішується шляхом:

- складання клопотання перед ініціатором (слідчим) проведення експертизи про організацію взаємодії спеціалістів з вибухової техніки з експертами з вибухової техніки;
- визначення в ухвалі слідчого судді механізму взаємодії спеціалістів з вибухової техніки з експертами з вибухової техніки;
- проведення слідчим слідчого експерименту за участі спеціалістів з вибухової техніки й експертів з вибухової техніки для перевірки придатності використання предмета за призначенням (для вибуху).

Вказана процедура є складною, призводить до тяганини або унеможливає проведення експертизи, а тому стадія експериментального випробування об'єктів під час проведення вибухотехнічної експертизи потребує вдосконалення.

Слід констатувати, що в КПК України не унормовано права підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого під час призначення експертизи й ознайомлення з її результатами. Зазначена проблема може бути вирішена шляхом унесення доповнень до глав 3 та 20 КПК. Вважаємо доцільним доповнити главу 3 КПК України *статтею 56-1 «Права потерпілого під час призначення та проведення експертизи»*, в якій унормувати такі права потерпілого, як право заявити відвід експерту; право клопотати про призначення експерта з указаних ним осіб; право просити про постановку перед експертизою додаткових запитань; право давати пояснення експерту; право пред'являти додаткові документи; право ознайомлюватися з матеріалами експертизи та висновком експерта після закінчення експертизи; право заявляти клопотання про призначення повторної або додаткової експертизи; право за клопотанням, з дозволу слідчого, бути присутнім під час проведення експертом окремих досліджень і давати пояснення.

Главу 20 КПК України пропонуємо доповнити статтею 242-1, в якій визначити права підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення та проведення експертизи. Зазначену статтю доцільно викласти в такій редакції:

«Стаття 242-1. Права підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення та проведення експертизи

Під час призначення та проведенні експертизи підозрюваний, обвинувачений має право:

- 1) заявити відвід експертові;
- 2) просити про призначення експерта з указаних ним осіб;
- 3) просити про постановку перед експертизою додаткових питань;
- 4) давати пояснення експерту;
- 5) пред'являти додаткові документи, предмети;
- 6) ознайомлюватися з матеріалами експертизи та висновком експерта після закінчення експертизи;

7) заявляти клопотання про призначення повторної або додаткової експертизи;

8) бути присутнім з дозволу слідчого під час проведення експертом окремих досліджень і давати пояснення».

Додержання процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення і проведення експертизи сприятиме всебічності та повноті дослідження доказів. У зв'язку з цим процесуальна регламентація прав підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення та проведення експертизи водночас є реалізацією його права на захист.

Як свідчить практика, на досудовому слідстві мають місце факти, коли висновок експерта є неповним або не досить ясним. Неповнота дослідження може полягати в аналізі експертом не всіх обставин справи або в тому, що експерт дослідив не всі об'єкти. Недостатня ясність висновку може виникати через використання експертом різних неточних термінів, складних спеціальних термінів, відсутність логічного зв'язку тощо. Усунути зазначені прогалини можна шляхом проведення додаткової експертизи. У чинному КПК України відсутні правові норми, які регламентують призначення та проведення додаткової експертизи. У зв'язку з цим доцільно доповнити статтю 101 КПК України пунктом 11, який викласти в такій редакції: *«Якщо висновок експерта буде визнано неповним або не досить ясним, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому або іншому експертові».*

У ході розслідування економічних злочинів, злочинів проти життя та здоров'я особи й інших злочинів, якщо у слідчого виникли сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю або з тим, що висновки експертизи суперечать іншим матеріалам справи, за наявності істотного порушення процесуальних норм, що регламентують порядок призначення та проведення експертизи, слідчий призначає повторну експертизу. Однак чинним КПК України не передбачено порядок призначення та проведення повторної експертизи. Ця проблема може бути вирішена шляхом доповнення статті 101 КПК України пунктом 12 в такій редакції: *«Якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам провадження, чи інакше викликатиме сумніви в його правильності, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому (іншим) експертові (експертам)».*

Висновки

Викладене дозволяє зробити надати пропозицій і рекомендацій:

1) унормувати у ст. 243 КПК України право сторони обвинувачення та сторони захисту самостійно призначати експертизу;

2) доповнити главу 3 КПК України статтею 56-1 «Права потерпілого під час призначення та проведення експертизи», в якій унормувати права потерпілого;

3) доповнити главу 20 КПК України статтею 242-1, в якій визначити права підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення та проведення експертизи;

4) унормувати процесуальну процедуру призначення додаткової експертизи в п. 11 ст. 101 КПК України;

5) унормувати процесуальну процедуру призначення повторної експертизи в п. 12 ст. 101 КПК України;

6) рекомендувати слідчим, суддям ставити запитання експерту залежно від об'єктів експертного дослідження;

7) удосконалити стадію експериментального випробування об'єктів під час проведення вибухотехнічної експертизи.

Список бібліографічних посилань: 1. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Принципи права в розв'язанні юридичних колізій. *Suprematia Dreptului = Верховенство права*. 2017. № 2. С. 10–16. 2. Горский В. В., Горский М. В. Участие адвоката в назначении и производстве судебных экспертиз по уголовным делам. *Воронежские криминалистические чтения*. 2017. № 2 (19). С. 45–51. 3. Демидова Є. Є. Деякі проблеми залучення судового експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46, т. 2. С. 84–87. 4. Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 28–36. 5. Гора І. В. Проблемні питання залучення експерта стороною захисту. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 87–98. 6. Криміналістика. Академічний курс : підручник / за ред. Т. В. Варфоломєєвої, В. Г. Гончаренко, В. І. Боярова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

Надійшла до редколегії 01.09.2019



Naumova A. O., Kucha M. S. Appointment and Conduction of Examinations: Legislative and Practical Problems

It has been noted that the problems of procedural guaranteeing of the rights of victims, suspects (accused) in terms of reforming the criminal procedural legislation are relevant during the appointment and holding of the examination and require further research.

The aim of this study is to analyze the current criminal procedural legislation on the appointment and conduction of examination and to develop propositions for its improvement.

The authors of the article have analyzed the existing procedural legislation on the appointment and conduction of examination; have defined the problematic issues of procedural guaranteeing of the rights of victims, suspects (accused) in the appointment and conduction of examination; and have offered the ways to solve them; have substantiated the need for legislative

regulation of additional and re-examination of explosive and technical examination and have provided forensic recommendations to eliminate these problems.

Based on the conducted research, the authors have provided the following suggestions and recommendations:

1) to enshrine the right of the prosecution and defense parties in the Art. 243 of the Criminal Procedural Code of Ukraine (CPC) to independently appoint an examination;

2) to declare it appropriate to supplement Section 3 of the CPC with the Art. 56-1 "Rights of the victim in the appointment and conduction of examination", which should enshrine the relevant rights;

3) to declare it expedient to supplement Section 20 of the CPC of Ukraine with the Art. 242-1, which should determine the rights of the suspect (accused) in the appointment and conduction of examination;

4) to standardize the procedure for the appointment of additional expertise in paragraph 11 of the Art. 101 of the CPC;

5) to standardize the procedure for the appointment of re-examination in paragraph 12 of the Art. 101 of the CPC;

6) to recommend investigators and judges to determine the expert's questions depending on the objects of expert examination;

7) to improve the stage of experimental testing of objects in carrying out explosive examination.

Key words: examination, a victim, a suspect, additional examination, re-examination, explosive examination.

